

Riigikogu liikmed ja sotsiaalteadlased näevad Eestit erinevalt

Tõnis Saarts (RiTo 13), Tallinna Ülikool

Riigikogu liikmed ja sotsiaalteadlased elavad justkui eri maailmas, katsed konstruktiivset dialoogi alustada on siiani liiva jooksnud.

Sotsiaalteadlased on alates oma avalikust pöördumisest "Kaks Eestit" püüdnud poliitikutega dialoogi astuda. Seni pole see õnnestunud. Artikli eesmärk pole abstraktselt arutleda, miks on sotsiaalteadlaste ja poliitikute kahekõne nurjunud, vaid näidata empiiriliselt, kui sarnased või erinevad on sotsiaalteadlaste ja poliitikute nägemused Eesti demokraatiast ja ühiskonnast. Hea aluse selleks annab Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hulgas tehtud ekspertküsitlus, mis keskendus Eesti demokraatiale ja selle kitsaskohtadele ning oli osa laiemast Avatud Eesti Fondi finantseeritud projektist "Demokraatia ja rahvuslikud huvid".

8.–16. veebruarini 2006 küsitleti 38 Riigikogu liiget ja 27 sotsiaalteadlast, põhiliselt sotsiolooge ja politolooge kolmest suuremast ülikoolist – Tartu Ülikoolist, Tallinna Ülikoolist ja Tallinna Tehnikaülikoolist – ning Eesti Sotsioloogide Liidu liikmeid, kokku 65 eksperti. Küsimustik oli veebipõhine, küsimustiku vormi töötas välja ning andmefaili koostas Turu-uuringute AS. (Projekti raporti täisversioon – http://margus.koobas.ee/ajutine/DeMo_taispikk_versioon.pdf;

lühiversioon – http://www.oef.org.ee/_repository/Document/DeMo%20raport.pdf).

Küsitluse raames tuli ekspertidel hinnata erinevaid dimensioone demokraatia toimimisel Eestis. Aluseks võeti demokraatiaauditite küsimustik. Need auditid on loodud demokraatia kvaliteedi mõõtmiseks ning neid on teinud mitu riiki. Eestis kasutati eeskujuna Rootsi demokraatiaauditite mudelit. Projekt polnud kuigi mahukas (ankeedis oli 26 küsimust), seepärast ei saa seda nimetada täiemahuliseks demokraatiaauditiks. Ometi võiks tehtud analüüs olla hea alus edaspidistele demokraatiaauditite projektidele, kui neid tulevikus Eestis tehakse.

Analüüsil on neli põhieesmärki:

- tutvustada demokraatiaauditite ideed ja praktikat maailmas;
- tuua välja peamised nõrgad kohad Eesti demokraatia toimimises, mida tõstavad esile nii Riigikogu liikmed kui ka sotsiaalteadlased;
- leida põhilised dimensioonid, kus poliitikute ja sotsiaalteadlaste seisukohad lahknevad;
- arutleda, millest tulevad suured lahknevused ja kas erinevast maailmanägemusest hoolimata on poliitikute ja sotsiaalteadlaste dialoog võimalik.

Demokraatia kvaliteedi test

Demokraatia kvaliteedi testimisest on olnud huvitatud paljud riigid. Et juhtida tähelepanu demokraatia toimimise ja valitsemisega seotud probleemkohtadele, korraldatakse demokraatiaaudititeid.

Demokraatiaauditite puhul kombineeritakse harilikult omavahel erinevaid meetodeid ja andmeallikaid: üleriigilisi küsitlusi, ekspert- ja eliidiküsitlusi, riiklikku statistikat, varasemate uuringute tulemusi jms. Demokraatiaauditid on harilikult suuremahulised projektid, millesse on haaratud mitme valdkonna spetsialiste (politolooge, sotsiolooge, juriste jt). Nagu eespool vihjatud, ei saa seetõttu nimetatud projekti täiemahuliseks demokraatiaauditiks pidada. Põhjalikuma analüüsi tegemiseks oleks vaja olnud palju suuremaid ressursse. Antud juhul ei saanud ka küsimustikku väga mahukaks paisutada, sest siis oleks tekkinud probleeme vastajate määraga. Seetõttu on piiratud põhiliste võtmemuutujatega.

Ühtset mudelit või küsimustikku demokraatiaauditi jaoks pole. Kuigi enamik põhipunkte (seaduslikkus, kodanikuühiskonna roll, valimiste temaatika jne) on kõigis demokraatiaauditites samad, on täpsemad rõhuasetused ja küsimused riigiti ning mudeliti erinevad.

Demokraatiaauditite traditsioon sai alguse Suurbritanniast, kus töötati välja ka esialgne auditi mudel. Seda on täiendatud ja praegu on kõige laiemalt levinud IDEA (*International Institute for Democracy and Electoral Assistance*) pakutud skeem, mida on demokraatia kvaliteedi testimiseks kasutanud paljud riigid kogu maailmas (Suurbritannia, Austraalia, Kanada, Nigeeria, Itaalia jt; vt <http://www.democraticaudit.com/index.php>). Eestile lähimaist riikidest on IDEA mudelit kasutades põhjaliku demokraatiaauditi teinud üksnes Läti (vt raportit – <http://www.policy.lv/index.php?id=102997&lang=en>).

Eestis seni demokraatiaaudititeid tehtud pole. Siiski on Eesti demokraatia ja turumajanduse arengut vaadeldud 1997. aastast alates regulaarselt avaldatud Freedom House'i raportites, kus Eestit kõrvutatakse 26 Kesk- ja Ida-Euroopa riigi ning endise NSV Liidu liiduvabariigiga (vt Eesti ja teiste riikide 2005. a raporteid – <http://www.freedomhouse.hu/nit.html>). Ehkki suures osas on Freedom House'i raportites ja demokraatiaauditites kasutatavad analüütilised skeemid põhipunktidele sarnased, on need raportid kavandatud siiski rohkem demokraatia kvaliteedi mõõtmiseks üleminekuriikides, kus paljudel on probleeme isegi demokraatia formaalsete tingimuste järgimisega (Kõrgõzstanis, Aserbaidžaanis, Türkmenistanis jm). Eestit peetakse Euroopa Liidu uute liikmete hulgas koos Sloveenia ja Ungariga kõige arenumaks demokraatiaks. Hinnangud Lätile, Leedule ja isegi Tšehhile on mõnevõrra kehvemad.

Rootsi mudeli alusel

Käesolev küsitlus põhineb Rootsis kasutatud demokraatiaauditi mudelil (<http://www.const.sns.se/olofp/audit2001.pdf>), mis võtab aluseks demokraatia eduka toimimise kolm alustala: rahva arvamusega arvestav valitsemine, seaduslik ja konstitutsiooniline valitsemine ning efektiivne valitsemine.

Rahva arvamusega arvestava valitsemise hindamisel peetakse silmas järgmisi põhiküsimusi:

- kui palju saavad kodanikud mõjutada valitsuse agendat;
- kas meedia on poliitiliselt tasakaalustatud, milline on poliitilise diskussiooni kvaliteet meedias;
- kui aktiivne ja tugev on kodanikuühiskond, milline on sotsiaalse kapitali (inimeste omavahelise usalduslikkuse) tase ühiskonnas;
- kui sõltumatu on kohalik võim keskvõimust, milline on kohaliku demokraatia kvaliteet;
- kas ühiskonna olulised vähemusgrupid on riigi tasandil ja otsustuskogudes esindatud, milline on ühiskonna üldine sallivustase ja kuidas on tagatud vähemuste kaitse diskrimineerimise eest?

Seadusliku ja konstitutsioonilise valitsemise puhul vaadeldakse täpsemalt järgmisi punkte:

- kas kodanikele konstitutsiooniliselt tagatud demokraatlikud baasvabadused ja õigused on ka praktikas ellu rakendunud või on need ainult paberil;
- kas kõik kodanikud on seaduse ees võrdsed ja kas nad on kaitstud riigi omavoli eest;
- kas seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim on lahutatud ja üksteisest sõltumatud? Viimase küsimuse puhul pööratakse erilist tähelepanu kohtuvõimu poliitilisele sõltumatusele.

Valitsemise tõhususe hindamisel keskendutakse eelkõige kolmele aspektile:

- kas otsustajate käsutuses on piisavalt ressursse, et otsuseid ellu viia (avaliku sektori vahendid, kohalike omavalitsuste finantsbaas jms);
- kas otsustuskogud on võimelised tegema pikaajalisi ja strateegilisi otsuseid, jõudma konsensusele jms;
- milline on otsuste elluviimise kvaliteet ja kvaliteedi kontrollimehhanismid avalikus sektoris?

Üldjuhul on eri maades demokraatiaauditite tulemused pärinud üsna laialdast tähelepanu. Vanades demokraatiates korraldatud auditid on näidanud, et demokraatia pole sealgi probleemivaba. Näiteks Suurbritannia 2005. aasta audit väidab, et just Tony Blairi valitsuse ajal on Briti demokraatia teinud tõsist vähikäiku (<http://www.democraticaudit.com/download/Findings7.pdf>). Vähem kriitilised pole Rootsi demokraatia toimimise suhtes ka sealsed eksperdid (<http://www.const.sns.se/dr/english/>).

Mis on ekspertide meelest korras

Pöördume nüüd tagasi Eesti demokraatia juurde.

Kõigepealt vaatame Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnanguid koos, tuues välja üldised näitajad. Formaalses demokraatia kriteeriumides, mille all peetakse silmas elementaarseid demokraatliku riigikorralduse alusprintsippe nagu vabad valimised, võimude

lahusus, sõnavabadus, koosolekuvabadus, ühinemisvabadus, elementaarsed inimõigused, meediavabadus, eksperdid probleeme ei näe. Valimisi peab täiesti või pigem demokraatlikeks 92% eksperte (tabel 2). Riik tagab kõigile oma kodanikele demokraatlikud baasvabadused (sõnavabaduse, koosolekuvabaduse, usuvabaduse, ühinemisvabaduse) ja minimaalse sotsiaalse turvalisuse, Eesti õigussüsteem kohtleb kõiki kodanikke võrdselt (tabel 1).

Ekspertide meelest on Eestis asjad suhteliselt korras ka mitmete sisuliste demokraatia toimimise näitajate osas (tabel 1): huvigruppide ja kodanikuühiskonna võimalusi poliitikat mõjutada ei peeta sugugi halvaks, pigem keskmiseks, ning valitsuse toimimist suhteliselt läbipaistvaks (viimati mainitud toetab ilmselt ennekõike Eesti kui hästi toimiva e-riigi kuvand).

Positiivse kõrvale võib tuua rohkesti probleemkohti (tabel 1): tavakodanike võimalusi poliitikat mõjutada hinnatakse üsna piiratuks, kohalikke omavalitsusi liialt keskväimust sõltuvaks, meediat poliitiliselt tasakaalustamatuks, ühiskonda teisest kultuurist ja enamusest erinevat elustiili viljelevate inimeste suhtes pigem sallimatuks, ärihuve ja poliitikat tugevalt läbipõimunuks, korruptsiooni taset avalikus sektoris suhteliselt kõrgeks. Kui rassiliste ja usuliste vähemuste ning naiste õiguste tagamises erilisi probleeme ei nähta (tabel 1), siis sama ei saa öelda venekeelse vähemuse kohta. 54% ekspertidest on seisukohal, et Eestil on venekeelse elanikkonna õiguste tagamisega raskusi (tabel 2). Seejuures pole probleemid seotud mitte elementaarsete inimõiguste või isikuvabaduste tagamisega, vaid ennekõike vene vähemuse alaesindatusega seadusandlikes kogudes ja avalikus sektoris ning nende sotsiaalmajandusliku olukorraga (seisund tööturul).

Võttes aluseks, kui olulised on demokraatia toimimise seisukohalt ühiskonna üldine tolerantsus, kodanike võimalus mõjutada neid puudutavaid otsuseid, keskväimu ja kohaliku väimu lahusus ning toimiv avalik sfäär (poliitiliselt tasakaalustatud, eri ühiskonnagruppide vaateid esindav meedia), pole ekspertide hinnangud demokraatia sisulisele toimimisele Eestis eriti positiivsed.

Esile toodavad põhiprobleemid on tegelikult ajakirjandusest korduvalt läbi jooksnud ning neile on viidanud ka mitu varasemat sotsiaalteaduslikku analüüsi (nt Eesti inimarengu aruanded – <http://www.iiss.ee/nhdr>). Need on osalusdemokraatia nõrkus, äri ja poliitika liigne põimumine ning poliitiliselt kallutatud ajakirjandus.

Milles hinnangud lahknevad

Vaatame lähemalt, millistes punktides sotsiaalteadlaste ja Riigikogu liikmete hinnangud Eesti demokraatiaga seotud aspektidele lahknevad.

Teravad kontrastid ilmnevad kõigepealt tavakodanike mõjutamisvõimaluste hindamisel. Kui Riigikogu liikmete meelest on tavakodanike võimalused poliitikat mõjutada keskmised, siis sotsiaalteadlased peavad neid vägagi piiratuks (tabel 1). Ka huvigruppide võimalusi otsuseid mõjutada peavad sotsiaalteadlased väiksemaks kui Riigikogu liikmed, kuigi siin on vahe vähem drastiline.

Valimisliitude suhtes on sotsiaalteadlased selgelt seda meelt, et nende keelustamine mõjub kohaliku demokraatia arengule pigem negatiivselt. Riigikogu liikmete hulgas valitseb vastupidine seisukoht (tabel 1). See pole üllatav, sest praeguse Riigikogu enamus toetas enne 2005. aasta kohalike omavalitsuste valimisi valimisliitude kaotamist.

Eriti terav veelahe jookseb kahe ekspertide rühma vahelt läbi hinnanguis venekeelse vähemuse õiguste tagamisele (tabelid 1 ja 2). Üksnes 41% Riigikogu liikmeist leidis, et vene vähemuste õiguste tagamisel on Eestis tõsiseid/mõningaid probleeme, sotsiaalteadlased olid tunduvalt kriitilisemad (73%). Teadlased rõhutavad just venekeelse elanikkonna alaesindatust riigi tasandil – avalikus sektoris ja seadusandlikes kogudes. Elementaarsete inimõiguste tagamises nad vajakajäämisi ei näe. Seega on sotsiaalteadlaste jaoks probleemid seotud poliitilise dimensiooniga: mitte-eestlaste väheste võimalustega Eesti arengus kaasa rääkida. Samal ajal ei jäta nad märkimata ka sotsiaalset poolt, nimelt mitte-eestlaste kehvemat positsiooni tööturul.

Samasugust kontrasti kohtame kahe ekspertide rühma hinnanguis naisküsimusele (tabel 1), eriti naiste esindatusele riigi tasandil. Kui Riigikogu liikmed naiste alaesindatust seadusandlikes kogudes märkimisväärseks probleemiks ei pea, siis sotsiaalteadlaste arusaam on vastupidine: nende jaoks on tegu vägagi tõsise vajakajäämisega.

Väga vastakad on mõlema ekspertide rühma vaated sotsiaalse kodakondsuse küsimusele. Riigikogu liikmed arvavad, et Eesti riik pigem tagab kõigile oma kodanikele minimaalse sotsiaalse turvalisuse, sotsiaalteadlased on märgatavamalt skeptilisemad (tabel 1). Nimelt leiavad nad, et sotsiaalse turvalisuse pakkumine sõltub Eestis ka inimese sotsiaalsest staatuses ja rahvusest. Riigikogu liikmed viimast seost nii tugevalt esile ei too (tabel 1).

Veel erinevustest ja sarnasustest

Märkimisväärseid erinevusi – kuigi mitte nii kontrastseid – kohtab kahe ekspertide rühma hinnanguis mitmes teiseski punktis.

Riigikogu liikmed peavad Eesti ühiskonda võõraste kultuuride ja teistsuguse elustiiliga inimeste suhtes üsna tolerantseks (tabel 1) ning leiavad, et olukord on viimaseil aastail paranenud (tabel 2). Sotsiaalteadlased nii positiivset hinnangut tolerantsele ei anna. Ilmselt põhinevad Riigikogu liikmete hinnangud rohkem ajakirjandusest laenatud käibetõdedel, sotsiaalteadlased on kursis erinevate uuringuandmetega, mis alati Eesti ühiskonda kõige sallivamana ei näita. Mõnikord tuuakse ühiskonna tolerantse hindamisel ühe indikaatorina esile suhtumist seksuaalvähemustesse ja hoiakuid omasooliste abielude suhtes. Näiteks EOS Gallupi 2003. aastal kolmekümnes Euroopa riigis korraldatud küsitluse järgi toetas Eestis omasooliste abielusid 35% elanikest, Euroopa Liidus keskmiselt 53%. Rootsisis oli vastav näitaja isegi 70%. (Üle poole Eesti elanikest ei toeta omasooliste abielu, 2003.)

Lahknevad on Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste vaated ka meediale (tabel 1). Riigikogu liikmed peavad Eesti meediat poliitiliselt üsnagi kallutatuks, sotsiaalteadlased siin väga tõsiseid probleeme ei näe. Nende arvates pole Eesti meedia küll poliitikat kajastades täiesti

neutraalne, kuid nad ei leia, et ajakirjandus oleks väga selgelt ühe või teise poliitilise jõu või huvigrupi poole kiivas.

Kuigi mõlemad ekspertide rühmad peavad valitsemist Eestis üsnagi läbipaistvaks (tabel 1), on sotsiaalteadlaste hinnangud Riigikogu liikmetega võrreldes vähem kiitvad.

Nii sotsiaalteadlased kui ka Riigikogu liikmed on Eesti avaliku teenistuse suhtes üsna kriitilised. Rohkem kehtib see siiski sotsiaalteadlaste kohta, kelle arvates on avalikus sektoris tõsisemaid probleeme nii ametnike eetilise kui ka neutraalsuse tagamisega (tabel 1).

Kuigi mõlemad ekspertide rühmad peavad Eesti demokraatia üheks võtmeprobleemiks poliitika ja ärihuvide liialt tugevat põimumist, tõstavad seda enam esile sotsiaalteadlased. Riigikogu liikmed ei püüa probleemi eitada, kuid näevad seda veidi pehmemas valguses (tabel 1).

Kahe ekspertide rühma hinnanguis on ka palju sarnast (tabel 1). Näiteks kohalikke omavalitsusi peavad keskväimust liialt sõltuvaks nii sotsiaalteadlased kui ka Riigikogu liikmed. Kuigi sotsiaalteadlased on Riigikogu liikmeist Eesti demokraatia toimimise osas märgatavamalt kriitilisemad, ei näe nemadki Eestis erilisi probleeme valimistega, sõna-, usu-, koosoleku- ja ühinemisvabaduse tagamisega ning usuliste vähemustega. Nii sotsiaalteadlaste kui ka Riigikogu liikmete meelest kohtleb Eesti õigussüsteem kõiki kodanikke küllaltki võrdselt.

Omaette teema on korruptsioon. Nii Riigikogu liikmed kui ka sotsiaalteadlased peavad korruptsiooni Eesti avalikus sektoris üsna levinuks (tabel 1). See ei lähe kokku mitme rahvusvahelise analüüsi tulemustega, mille järgi on Eesti kõige vähem korruptiivne Kesk- ja Ida-Euroopa riik (vt nt <http://ibis-birthdefects.org/start/cpi2001.htm>). Millest nii suured erisused? Kuna tegeliku korruptsiooni taseme kindlaks tegemine on väga keeruline, jääb alati üsna palju ruumi subjektiivsele hinnanguile. Küsitlus tulemused näitavad lihtsalt, et ekspertide meelest (kellest paljud on teemaga ka lähemalt kokku puutunud) pole Eestis asjad sugugi nii korras, kui rahvusvaheline statistika näitab.

Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnangute erinevused ja sarnasused on kokku võetud tabelis 4.

Kolm kõige tõsisemat probleemi

Lõpetuseks küsiti ekspertidelt kokkuvõtlikult, millised on nende meelest põhilised demokraatia arengut takistavad tegurid ja ohud Eestis (tabel 3). Paljusid neist puudutati ka eelnevas analüüsis, küsimus oli mõeldud selleks, et Eesti demokraatiaga seotud põhiprobleemid veel kord kaardistada.

Kui vaadata mõlema ekspertide rühma hinnanguid koos, siis kolmeks kõige tõsisemaks probleemiks peetakse kodanikuühiskonna nõrkust, sotsiaalsest kihistumisest tulenevaid pingeid ning äri ja poliitika põimumist. Olulised probleemid (kuigi mitte nii kaalukad kui eelnevad) on ka sotsiaalse kapitali vähesus (usalduse puudumine inimeste vahel), poliitikute

ebaeetiline käitumine, meedia poliitiline kallutatuse, riigijuhtide võimetus ühiskonda konsolideerida ning selge ja mõistetava Eesti tulevikuarengu visiooni puudumine. Korruptsioon, Euroopa Liidu kasvav mõju ning ärieliidi ebaeetiline ja omakasupüüdlik käitumine leidis eespool toodud probleemkohtadega võrreldes märksa vähem äramärkimist.

Kui vaadata Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnanguid eraldi, siis näeme taas kontrasti. Põhierinevus seisneb selles, et Riigikogu liikmed tõstavad kolme juba eelnevalt mainitud põhiprobleemi kõrval esile ka meedia poliitilist kallutatust, sotsiaalteadlased süüdistavad meedia asemel poliitilist eliiti: viimase ebaeetilist käitumist, suutmatust rahvast konsolideerida ja võimetust genereerida tulevikuvisiooni. Riigikogu liikmed muidugi seesuguste järeldustega päri ei ole, sest need viitavad selgelt nende tegemata jätmistele.

Kaks lausa erinevat nägemust

Üldiselt võib tulemusi analüüsidest paraku öelda, et kaks ekspertide rühma – Riigikogu liikmed ja sotsiaalteadlased – elavad justkui eri maailmas. Loomulikult on üksikutes punktides nende vaated üsna sarnased, kuid enamasti on ühisosa leidmine keeruline.

Riigikogu liikmete jaoks peituvad Eesti demokraatia põhiprobleemid Eesti meedias, mis on nende meelest erapoolik ja kallutatud ning poliitilise eliidi suhtes põhjendamatult kriitiline. Muus osas on Eesti nende meelest riik, kus kodanike võimalused poliitilisi protsesse mõjutada on päris head, ühiskond on üsna salliv, väga suuri probleeme eri vähemusgruppide õiguste tagamisega pole. Kuigi sotsiaalne kihistumine on tõsine probleem, suudab riik tagada kõigile minimaalse sotsiaalse turvalisuse jms.

Sotsiaalteadlased omakorda ei näe probleeme meedias, vaid poliitilises eliidis, tema ebaeetilises ja nihilistlikus käitumises ning suutmatuses ühiskonna ootustele vastu tulla. Sotsiaalteadlaste arvates on Eesti paraku riik, kus kodanike võimalused neisse puutuvaid otsuseid mõjutada on väga piiratud, esineb palju sallimatust ning vähemusgruppide, eelkõige venekeelse vähemuse õiguste tagamisega on samuti mitmeid probleeme. Peale selle ei suuda riik paljudele oma kodanikele kindlustada isegi minimaalset sotsiaalset turvalisust.

Lahknevad nägemused tulenevad ennekõike kahe ekspertide rühma professionaalsest taustast. Sotsiaalteadlased puutuvad iga päev kokku küsitluste ja analüüsidega, seetõttu mõistavad nad paljude probleemide tõsidust tunduvalt teravamini kui Riigikogu liikmed, kelle hinnangud põhinevad tihtipeale ühiskonnas ja meedias levinud tavaarusaamadel. Hea näide on siinkohal venekeelse vähemuse probleemid ja naisküsimus. Levinud tavaarusaam on ju, et erilisi probleeme selles vallas Eestis pole ning jutt naiste või venelaste diskrimineerimisest on meile kas läänest või idast peale surutud diskursus.

Analüüsidele ja uuringutele toetudes näevad sotsiaalteadlased ühiskonnas toimuvaid protsesse laiemalt kui parlamendiliikmed. Riigikogu liikmed tuginevad oma hinnanguis nähtavasti rohkem isiklikele kogemustele. Eriti tuleb see esile osalusdemokraatiaga seotud probleemide hindamisel. Rahva ja võimulolijate võõrandumisest on Eestis palju räägitud ning ka uuringud kinnitavad, et tavakodanikud peavad oma võimalust poliitilisi otsuseid mõjutada ülimalt väikeseks. Näiteks 2001. aasta sügisel Tallinna Pedagoogikaülikooli Rahvusvaheliste

ja Sotsiaaluuringute Instituudi ja Saar Polli korraldatud uuring näitas, et 89% Eesti elanike arvates pole neil valitsuse ega maavalitsuse otsustele mingisugust mõju. Riigikogu puhul oli vastav näitaja 92% (Saarts 2002).

Millest tuleneb Riigikogu liikmete positiivsem olukorranäitus? Suheldes tihedamalt ainult oma valijaskonna aktiivsema osaga ja olles pidevalt eri huvigruppide surve all, võib Riigikogu liikmetele tõesti jääda mulje, et kodanike võimalused poliitikat mõjutada on Eestis üsna head ning kodanikud on aktiivsed oma huve võimuesindajateni viima. Sama tuleb esile suhtumises meediasse. Kui sotsiaalteadlased peavad silmas üldisemat pilti, siis Riigikogu liikmete vaade sõltub eelkõige sellest, kuidas nende enda erakonda meedias kajastatakse.

Tuleb muidugi tunnistada, et mõne aspekti puhul forsseerivad sotsiaalteadlased oma kriitikaga üle, näiteks sotsiaalse kodakondsuse küsimuses ehk selles, kas Eesti riik tagab kõigile kodanikele minimaalse sotsiaalse turvalisuse. Teadlaste meelest pole see nii. Samal ajal on Eestis raske esile tuua mõnda elanikkonnagruppi, kellelt oleks seaduslikult võetud õigus saada kas või minimaalset riigipoolset toetust (kodutulegi on avatud supiköögid, öömajad jms).

Eeltoodu valguses saab paremini selgeks, miks on enamik katseid alustada sotsiaalteadlaste ja poliitikute konstruktiivset dialoogi seni liiva jooksnud.

Ainus viis dialoogi arendamiseks

Ometi pole lõhe Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste vahel ületamatu. Et põhilised lahkavused tulenevad mõlema grupi professionaalsest taustast, on ainus viis konstruktiivse dialoogi arendamiseks püüda mõista teise poole ootusi ja maailmatunnetuse eripära.

Sotsiaalteadlased võiksid kõigepealt mõista, et poliitikuile on vaja edastada väga konkreetseid sõnumeid ja anda tihti ka täpsemaid soovitusi, kuidas probleemidega toime tulla. Teadlaste põhiviga on olnud liigne abstraktsus, üleforsseeritud negativism ja probleemide väljatoomine võimalike lahendusteedele viitamata. Konstruktiivset dialoogi ei saa sündida, kui pidevalt vihjatakse väga üldistele probleemidele (näiteks sotsiaalne kihistumine ja sellest tulenev), esitades neist rääkides poliitikuile pidevalt varjatuid etteheiteid, pakkumata omalt poolt veidigi konkreetsemaid lahendusteid.

Muidugi võib vastu küsida, kas lahenduste visandamine pole ennekõike poliitikute ülesanne? Loomulikult on, kuid poliitikud tahaksid, et ka probleemide tõstatajad püüaksid ise millegagi välja tulla. Seega võiks sotsiaalteadlaste poolt olla vähem negatiivset probleemide üleforsseeritust ning veidi enam rakenduslikkust.

Mida peaksid tegema poliitikud? Esiteks mõistma, et ühiskondlikele probleemidele pole üksüheseid lahendusi ning sotsiaalteadlased ei saa neile võiduvalemeid ette formuleerida. Poliitikud peaksid aduma, et konkreetsete lahenduste leidmine ja vastavate poliitikate genereerimine on eelkõige nende töö, sotsiaalteadlased võivad pakkuda üksnes üldisi suuniseid.

Käibetõdedest üksi pole abi

Teiseks peab muutuma poliitikute suhtumine sotsiaalteaduslikesse uuringuisse. Poliitikud peaksid taipama, et sotsiaalteadlased ei räägi sügavamate analüüside vajalikkusest mitte isiklikust kasust lähtudes, et oma kukrusse rohkem raha saada. Analüüsi on tarvis eelkõige riigi ja ühiskonnaelu paremaks korraldamiseks.

Poliitikud peaksid mõistma, et sotsiaaluuringute kasutusväli ei piirdu ainult parteide ja poliitikute populaarsustabelitega, vaid neid saab väga edukalt kasutada ka poliitika planeerimise faasis, nägemaks näiteks ette sihtgruppide võimalikke reaktsioone, keda antud reform või poliitika kõige otsesemalt puudutab. Samamoodi saaks neid kasutades põhjalikumalt analüüsida juba teostunud poliitikate mõju. Mitte ainult selleks, et kasutada tulemusi järgmises valimiskampanias populistlikuks eneseupitamiseks, vaid ennekõike vigadest õppimiseks.

Eespool mainisin, et poliitikuil jääb vajaka üldisemast ühiskonna mõistmisest ja tunnetusest. Viimane saab tekkida, kui nad järjest enam sotsiaalteaduslike analüüsidega kokku puutuvad ja neid oma töös kasutama õpivad.

Lõpetuseks nentigem: analüüsist ilmnest, et lisaks mitmele vanale ja tuttavale probleemile (äri ja poliitika põimumine, osalusdemokraatia nõrkus, meedia erapoolikus) tuleks meil senisest intensiivsemalt tegelda teistegi küsimustega, mis on jäänud tähelepanuta: kohalike omavalitsuste sõltumatus, ühiskonnas leviv sallimatus ja ksenofoobia, vene vähemuse esindatus riigi tasandil, naiste õigused, korruptsioon avalikus sektoris.

Selleks et neile protsessidele hinnangut anda ning nende olemust mõista, ei saa otsustajad toetuda ainult ühiskonnas ja ajakirjanduses levinud käibetõdedele. Vaja on rohkem süvitsi minevaid analüüse. Viimased saavad sündida üksnes siis, kui kaks analüüsist vaadeldud ekspertide rühma – sotsiaalteadlased ja Riigikogu liikmed – suudavad erimeelsused ületada ja senisest rohkem koostööd teha. See oleks nii Eesti ühiskonna kui ka demokraatia arengu seisukohalt ülimalt positiivne.

Tabel 1. Ekspertide hinnangud Eesti demokraatia toimimisega seotud aspektidele (keskväärtused)

Küsimus/skaala	Riigikogu liikmed	Sotsiaal-teadlased	Ekspertid kokku
Kas tavakodaniku võimalused riigi poliitikat mõjutada on ... (1 – väga halvad ... 10 – väga head)?	5,7	3,4	4,5
Kas kodanikeühenduste ja huvigruppide võimalused poliitikat mõjutada on ... (1 – väga halvad ... 10 – väga head)?	5,9	4,6	5,3

Kas kohalikud omavalitsused on Eestis keskvoimust sõltumatud? (1 – täiesti sõltumatud ... 10 – väga sõltuvad)	5,7	6	5,9
Kas valimisliitude keelamine piirab teie arvates kohaliku demokraatia võimalusi? (1 – üldse mitte ... 10 – väga oluliselt)	4,3	7,4	5,9
Kas Eesti meediat võib lugeda poliitiliselt tasakaalustatuks? (1 – täiesti tasakaalustamata ... 10 – täiesti tasakaalus)	3,8	5	4,4
Kui tolerantne on Eesti ühiskond teise kultuuri kuuluvate või teistsuguse elustiiliga inimeste suhtes? (1 – täiesti ebatorantne ... 10 – täiesti tolerantne)	5,2	4,4	4,8
Kas Eestis on probleeme erinevate ühiskonnagruppide õiguste tagamisel? (1 – on väga suuri probleeme ... 5 – pole üldse probleeme)			
Naised	3,7	3,1	3,4
Venekeelne vähemus	3,4	2,7	3,1
Rassilised vähemused	4	3,3	3,7
Usulised vähemused	4,2	3,8	4
Homoseksuaalid	3,7	2,7	3,2
Millistes valdkondades te näete Eestis probleeme venekeelse elanikkonna õiguste tagamisel? (1 – on väga suuri probleeme ... 5 – pole üldse probleeme)			
Liialt range kodakondsusseadus	3,4	2,7	3,1
Eesti keele oskuse nõudmine	3,1	3,2	3,2
Palgad ja positsioon tööturul	3,2	2,3	2,8
Esindatus avalikus sektoris	2,9	2	2,5
Esindatus seadusandlikes kogudes	3,1	2,4	2,8
Isikuvabadused	4,2	4,3	4,3

Elementaarsed inimõigused	4,5	4,2	4,4
Kui oluline probleem on Eestis naiste alaesindatus seadusandlikes kogudes ja avalikus teenistuses? (1 – täiesti ebaoluline ... 10 – väga oluline)	4,3	6,5	5,4
Kas Eesti õigussüsteem kohtleb kõiki kodanikke võrdselt? (1 – täiesti ebavõrdselt ... 10 – täiesti võrdselt)	6,1	5,8	6
Kas Eestis on probleeme järgnevate demokraatlike õiguste rakendamises? (1 – väga suured probleemid ... 5 – pole üldse probleeme)			
Sõnavabadus	4,1	4,3	4,2
Koosolekuvabadus	4,6	4,5	4,6
Usuvabadus	4,8	4,5	4,7
Ühinemisvabadus	4,4	4,2	4,3
Kas Eestis tagab riik kõigile kodanikele minimaalse sotsiaalse turvalisuse? (1 – üldse ei taga ... 10 – tagab täielikult)	6,1	4,2	5,2
Kas minimaalse turvalisuse pakkumine sõltub Eestis inimeste sotsiaalsest staatusest või rahvusest? (1 – üldse ei sõltu ... 10 – sõltub täielikult)	3	4,8	3,9
Milliseks hindate korrupsiooni taset avalikus teenistuses? (1 – puudub täielikult ... 10 – väga levinud)	5,2	5,4	5,3
Kas Eestis on tagatud avaliku teenistuse ametnike neutraalsus ja eetilisuus oma ülesannete täitmisel? (1 – üldse mitte ... 10 – täielikult tagatud)	4,9	4,4	4,7
Kas Eestis on valitsuse tegevus läbipaistev? (1 – täiesti läbipaistmatu ... 5 – täiesti läbipaistev)	6	5,3	5,7

Kas poliitika ja ärihuvid on Eestis lahutatud või põimunud? (1 – täiesti põimunud ... 10 – täiesti lahutatud)	3,7	3,1	3,4
Kas Eesti arengut kontrollib eelkõige vabariigi valitsus või sõltume me eelkõige Euroopa Liidu otsustest ja arusaamadest? (1 – eelkõige Eesti valitsus ... 10 – eelkõige Euroopa Liidu otsustajad)	4,3	5,5	4,9
Kui suur on teie arvates Venemaa mõju Eesti poliitilistele otsustele? (1 – väga vähene ... 10 – väga suur)	6,2	5,8	6

Tabel 2. Ekspertide hinnangud Eesti demokraatia toimimisega seotud aspektidele (%)

Küsimus	Riigikogu liikmed	Sotsiaal-teadlased	Ekspertid kokku
Kas teie meelest on Eestis valimised demokraatlikud ja ausad?			
Täiesti demokraatlikud	42	38	41
Pigem demokraatlikud	50	54	51
Pigem ei ole demokraatlikud	8	8	8
Kokku	100	100	100
Kas Teie meelest on Eestis probleeme venekeelse elanikkonna õiguste tagamisel?			
Näen siin tõsiseid probleeme	8	23	14
Näen siin mõningaid probleeme	33	50	40
Pigem ei näe siin probleeme	51	23	40
Üldse ei näe siin probleeme	8	4	6
Kokku	100	100	100
Kas Eesti ühiskonna tolerantsus on viimase viie aasta jooksul muutunud?			
Muutunud ebatolerantsemaks [väärtused -3-(-1)]	8	15	11

Pole muutunud (väärtus 0)	8	16	11
Muutunud tolerantsemaks (väärtused 1-3)	84	69	78
Kokku	100	100	100

Tabel 3. Millised on Teie arvates põhilised (märkige 5 olulisemat) demokraatia arengut takistavad tegurid või ohud Eestis (%; mitme vastusega, seetõttu ei anna kokku 100%)?

	Riigikogu liikmed	Sotsiaal- teadlased	Ekspertid kokku
Kodanikuühiskonna nõrkus (ühenduste ja seltside vähene mõjukus)	56	73	63
Sotsiaalsest kihistumisest tekkivad pinged	62	65	63
Äri ja poliitika põimumine	56	65	60
Sotsiaalse kapitali vähesus –usalduslikkuse puudumine inimeste vahel	46	50	48
Meedia poliitiline kallutatus	56	19	42
Poliitikute ebaeetiline käitumine	31	58	42
Riigijuhtide ja poliitiliste liidrite suutmatus ühiskonda konsolideerida	31	50	39
Selge ja arusaadava visiooni puudumine Eesti tulevikuarengutest	26	54	37
Meedia vähene usaldusväarsus ja madal reiting	46	19	35
Ühiskonna politiseerumine	15	23	19
Ärimeeste ebaausad tehingud ja omakasupüüdlikkus	23	7	17
Euroopa Liidu mõjuvõimu kasv	5	0	3
Ametnike korruptsioon	2	0	13
Muu	15	15	15
Eestis ei ole demokraatia arengut takistavaid tegureid	3	0	2

Tabel 4. Riigikogu liikmete ja sotsiaalteadlaste hinnangute erinevusi ja sarnasusi

Üldised probleemid Eesti demokraatias	Sotsiaalteadlaste (ST) ja Riigikogu liikmete (RL) hinnangute erisusi	Sotsiaalteadlaste ja Riigikogu liikmete hinnangute sarnasusi
Tavakodanike võimalus mõjutada poliitikat üsna piiratud	Tavakodanike võimalus mõjutada poliitikat (ST – väga piiratud, RL – keskmised)	Valimiste demokraatlikkus (pole probleeme)
Kohaliku võimu küllalt suur sõltuvus keskvõimust	Huvigruppide võimalused mõjutada poliitikat (ST – piiratud, RL – keskmised)	Sõna-, usu-, koosoleku- ja ühinemisvabaduse tagamine (pole probleeme)
Meedia poliitiline tasakaalustamatus	Suhtumine valimisliitudesse (ST – keelustamine ohustab demokraatiat, RL – ei ohusta demokraatiat)	Usuliste vähemuste õiguste tagamine (pole probleeme)
Sallimatus	Venekeelse vähemuse õigused (ST – on mitmeid probleeme, RL – pole eriti probleeme)	Korruptsioon avalikus sektoris (on arvestatav probleem)
Poliitika ja ärihuvide liigne põimumine	Naiste esindatus poliitikas ja riigi tasandil (ST – on probleeme, RL – pole eriti probleeme)	
Probleemid venekeelse vähemuse esindatusega poliitikas ja riigi tasandil	Riigi poolt tagatav minimaalne sotsiaalne turvalisus (RL – tagatud, ST – pole tagatud)	
Kodanikuühiskonna nõrkus	Tolerants võõra ja teistsuguse vastu (RL – Eesti üsna tolerantne, ST – pole eriti tolerantne)	
Sotsiaalsest kihistumisest tulenevad pinged	Meedia poliitiline tasakaalustatus (RL – tõsised probleemid, ST – pole eriti probleeme)	

	Valitsemise läbipaistvus (RL – üsna läbipaistev, ST – pole nii läbipaistev)	
	Ametnike eetilisus ja neutraalsus (RL peavad ST-ga võrreldes vähem probleemseks)	
	Poliitika ja ärihuvide põimumine (RL peavad ST-ga võrreldes vähem probleemseks)	
	Poliitilise eliidi ebaeetilisus ja suutmatus genereerida tulevikuvisioni (ST peavad probleemiks, RL ei pea)	

Kasutatud kirjandus

Demokraatia ja rahvuslikud huvid. Eesti ühiskond – 2005 (2006). Projekti raport. Eesti Avatud Ühiskonna Instituut. Tallinn. – http://margus.koobas.ee/ajutine/DeMo_taispikk_versioon.pdf

Saarts, T. (2002). Sotsiaalne kapital, poliitiliste institutsioonide mõjutamisvõimaluste tunnetamine ja usaldus võimuinstitutsioonide vastu. – Riigikogu Toimetised 6, lk 94–106.

Üle poole Eesti elanikest ei toeta omasooliste abielu (2003). – Postimees, 30. juuli.